

ОРОЛБЎЙИ ТУПРОҚЛАРИНИ АГРОИҚЛИМИЙ
РАЙОНЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Султашова О.Г.,
Матжанова Ш.К.,
Нурыллаева Г.Д.,
Қорақалпоқ давлат университети

Курвантаев Р.,
Туроқиунослик ва агрокимёвий
тадқиқотлар институти
Ўзбекистон

Аннотация: В статье изменение климата порождает новые риски и угрозы для природно-территориальных комплексов Центральной Азии, а также разрабатываются экспертные основы решения глобальных проблем по предотвращению деградиционных процессов, вызванных изменением климата и лимитирующими факторами плодородия почв. Также особое внимание уделяется научно-практическим исследованиям по эффективному использованию земельных ресурсов в нашей республике.

Ключевые слова: почва, климат, земельные ресурсы, агроклимат, глобальный мир.

Abstract: The article discusses climate change as a new risk and threat to natural and territorial complexes in Central Asia, and also develops expert foundations for solving global problems to prevent degradation processes caused by climate change and limiting factors of soil fertility. Special attention is also paid to scientific and practical research on the efficient use of land resources in our republic.

Key words: soil, climate, land resources, agroclimate, global

Дунёда глобал иқлим ўзгаришлари ва антропоген босимнинг кучайиши таъсирида юзага келаётган деградиция жараёнларининг жадаллашувини олдини олиш, унумдорлик даражаси паст бўлган тупроқлар унумдорлигини қайта тиклаш ва улардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш бўйича бир қатор устувор йўналишларда илмий-тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бу борада, тупроқ-грунтларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ер майдонларининг ифлосланиши, саҳроланиши каби салбий жараёнларни сезиларли даражада камайтириш, тупроқ-грунтлардаги дегумификация ва озика моддаларининг камайиш жараёнларни аниқлаш, уларни олдини олишга доир илмий-тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда[1,5].

Республикамызда ер ресурсларидан самарали фойдаланиш, тупроқ қопламларининг муҳофазалаш, унумдорлигини сақлаш ва ошириш учун иқлим ўзгариши ва антропоген босимнинг таъсирида тупроқларда юзага келадиган деградиция жараёнлари олдини олиш ёки юмшатишга қаратилган илмий-тадқиқотлар олиб борилиб, муайян натижаларга эришилмоқда. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришининг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида «Табиий ресурслардан нооқилона фойдаланиш натижасида атроф-муҳит ва иқлим учун юзага келадиган салбий оқибатларни

«ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В БАССЕЙНЕ АРАЛЬСКОГО МОРЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ»

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

камайтиришга қаратилган қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришда табиий ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлаш ҳамда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш мазкур устувор йўналишнинг асосий мақсади»¹ сифатида белгилаб берилган. Шунинг учун ҳам Орол бўйи ва Оролнинг қуриган туби ҳудудларида шаклланган ва ривожланган тупроқ-грунтларнинг хосса-хусусиятларини аниқлаш, уларда содир бўлаётган ўзгаришларни таҳлил этиш, тупроқ унумдорлигини чегараловчи омиллар таъсирида юзага келаётган деградация жараёнларини олдини олиш орқали ер ресурсларидан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўрта Осиё ҳудудлари Л.Н.Бабушкин томонидан агроиклимий районлаштирилган бўлиб, республикамиз ҳудудлари бутунлай Турон иқлимий провинциясига киритилган [2,6,7]. Унинг чегараси фақат Қорақалпоғистон Республикасининг шимолий қисми марказий Қозоғистон иқлимий провинциясига таалуқли бўлиб, Устюрт ва Амударё дельтаси Орол бўйи районларига киради. Мустақиллик йилларида республика ҳудудларини қайта иқлимий районлаштириш ишлари А.К.Абдуллаев ва О.Л.Бабушкинлар томонидан ўтказилган бўлиб, унга кўра, республика ҳудудлари марказий Қозоғистон, Турон текислиги ва тоғли провинцияларга ажратилган [3,4]. Бу иқлимий провинциялар ўз навбатида, табиий-иқлимий шароитларига кўра, округларга ва районларга ажратилади. Турон иқлимий провинциясига киради. Унинг чегарасидан фақат Қорақалпоғистоннинг чекка шимолий қисми чиқади – иқлимий шароити бўйича Марказий Қозоғистон иқлимий провинциясига таалуқли Устюрт ва Амударё дельтаси оролбўйи райони.

Провинциялар орасидаги фарқлар аввалам бор атмосфера циркуляциясини хусусиятларида ётади.

Турон провинцияси совуқ ярим йилликда циклоник фаолият ривожланиши жуда нотурғун, нотинч, атмосфера ёғинларига бой ва нисбатан совуқ бўлмаган об-ҳавога боғлиқ.

Турон провинциясидан шимолда жойлашган Марказий Қозоғистон провинциясининг совуқ ярим йиллиги метеорологик тартиботи сибир антициклони таъсири остида шаклланади шу сабабли унинг учун турғун совуқли узоқ қаттиқ қиш ва нисбатан қор қоплами хосди.

Илиқ ярим йилликда Турон провинциясининг тобланган чўли устида кучсизпасайган босим соҳаси шаклланади – термик депрессия.

Тўшалган сиртнинг кучли қизиш таъсири остида бу ерга ташқаридан келадиган ҳаво массалари трансформациясининг жадал прогресси амалга ошади натижада бу ерда қуруқ турон континенталь тропик ҳаво шаклланади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сон «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармони

«ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В БАССЕЙНЕ АРАЛЬСКОГО МОРЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ»

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

Марказий Қозоғистон провинциясининг ёзги даври учун чегарасидан ташқарида жойлашган термик депрессия таъсири остида циклоник фаолият ривожланиши характерли[1].

Турон ва Марказий Қозоғистон провинция устида циклоник жараёнларнинг ривожланиши шунчалик фарқланадики бунда Ер шарининг умумий иқлим тизимида биринчиси субтропик зонада ўрини унинг учун характерли мўътадил ва тропик ҳаво массаларининг фаслли алмашинуви жойлашади, иккинчиси мўътадил кенглик ҳавоси иқлимий зонасида ётади.

Тупроқ ҳосил қилувчи жинсларнинг литологик кесими Амударё дельтаси мураккаб қатламли аллювиал оқизма лойқа жинслардан таркиб топган ва жуда хилма-хил тузилишга эга. Бутун ҳудуддаги аллювиал қатлам қопламалари, механик таркибни ҳам кесма ва шунингдек, майдон бўйича тез-тез кескин ўзгариши билан тавсифланади.

Текислик подпровинцияси шимоли-шарқда, шарқдан жанубий-шарқга тоғости-тоғ подпровинциясига алмашинади, унга ўзига хос баландлик пояслик таркиби характерли.

Улар орасида иқлимий чегара кучли фарқланмайди ва иқлимий маълумот бўйича қийин ўрнатилади. Ўзбекистонда у очик бўз тупроқнинг қуйи чети бўйича мўлжаллаб ўтказилган.

Текис ҳудуд доирасида йирик геоморфологик бирлик - Устюрт платоси, Қизилқум чўли, Амударё қуйи қисми пасти, Зарафшон қуйи қисми пасти ажралади, уларнинг ҳар бири ўзининг геоморфологик қиёфага эга. Бу генетик жиҳатдан кўпроқ яхлит шаклланишдир. Уларнинг чегараси табиий мажмуанинг ҳамма компонентлари бўлади – иқлимий, геоморфологик, гидрогеологик, тупроқ, геоботаник. Бу йирик геоморфологик бирликлар асосан физик-географик округларнинг ҳудудий рангида қараб чиқилади. Шундай қилиб, текислик қисмида Устюрт, Орол, Шимолий-Қорақум, қуйи Амударё, Қизилқум қуйи Зарафшон округлари ажратилади.

Қишлоқ хўжалиги мақсади учун табиий ресурсларни баҳолаш билан боғланган тадқиқотларда қишлоқ хўжалиги учун бу ресурслардан фойдаланиш имкониятини аниқловчи иқлимий ресурслар ва иқлимий шароитлар ҳақидаги масалаларни ишлаб чиқиш асосий ўринни эгаллайди. Иқлимий ресурслар ва шароитларни умумий табиат мажмуасидан ажратиш ушбу вазият қатъий буюриб иқлим шундай компонентни тақдим этадики бошқа компонентларга қараганда ўзининг табиати бўйича таққослаганда кам, инсониятнинг мелиорациялаш фаолиятига йўналтирилган таъсирига бўйсиниши мумкин. Халқ хўжалигининг бошқа соҳаларидан фарқли равишда, қишлоқ хўжалиги айнан иқлимий ресурслардан тўғридан-тўғри фойдаланишда қурилади.

Шунинг учун қишлоқ хўжалиги учун физик-географик районларнинг табиий муҳити сифатий таснифлари бўйича тадқиқотларда олдин ҳудуднинг агроиқлимий таҳлили зарур. Бундай таҳлилда етакчи қишлоқ хўжалик

«ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В БАССЕЙНЕ АРАЛЬСКОГО МОРЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ»

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

экинларининг тарқалиши мақсадига мувофиқ иқлимий имкониялар нуқтаий назаридан майдонлар контурланган бўлиши лозим. Аниқ экинларнинг (ёки техник пишишга етиши) етилиши у ёки бу ўлчамда таъминланганликнинг кенглик ва баландлик чегараси топилиши шарт.

Агар масала суғориладиган экинларга таалукли бўлса у ҳолда бундай чегаралар ҳудуднинг термик ресурсларидан фойдаланиш имконияти бўйича ўрнатилади. Улар тавсифи учун одатда вегетация даврида мусбат ҳароратлар йиғиндиси фойдаланилади.

Атмосфера ёғинлардан ҳудуднинг табиий намланганлигини тавсифлаш учун бир қатор турли кўрсаткичлар таклиф этилган: Г.Т. Селяниновнинг гидротермик коэффиценти; И.Н. Ивановнинг намланганлик коэффиценти; Д.И. Шашко намланганлик коэффиценти ва б. Турон провинцияси шароити учун кўпроқ тарқалган кўрсаткичлар орасидаги нисбатлар ишлаб чиқилган: Г.Т. Селяниновнинг гидротермик коэффиценти (ГТК) бир томондан ва бошқаси суғорилмайдиган зонада бошоқли экинларнинг тупроқ намлиги таъминланганлиги.

Бунга мувофиқ Турон провинцияси ҳудуди термик зона ва ҳудудлар атмосфера ёғинларидан табиий намланиш зонасига бўлинади.

Термик ресурслар 8 та термик зона турда тақсимланади:

1. Жазирама ёки жуда иссиқ – ҳарорат йиғиндиси ҳаво ҳарорати 10°C юқори даврда, 4900° ортиқ. Бу ерда термик ресурслар кўпроқ иссиққа талабчан кечпишар ингичка толали ғўза навларининг нормал мевабериши учун етарли.

2. Иссиқ – ҳарорат йиғиндиси 4400 дан то 4900° гача. Бу ерда жуда кечпишар ғўза навлари учун иссиқлик етишмайди лекин улар Ўзбекистонда кўпроқ тарқалган ўртапишар ғўза навлари учун етарли.

3. Мўтадил иссиқ – ҳарорат йиғиндиси 3500 дан то 4000° гача. Термик ресурслар фақат ғўзанинг тезпишар навларини етиштиришини таъминлаши мумкин.

4. Жуда илиқ – ҳарорат йиғиндиси 3500 дан 4400° гача. Бу ерда ғўзанинг нормал мева бериш учун иссиқлик етишмайди лекин узумнинг ўртапишар навлари яхши пишади, шоланинг эрта навлари, донга етиштириладиган маккажўхорининг кечки навлари етилади.

5. Илиқ – ҳароратлар йиғиндиси 3100 дан 3500° гача (узумнинг эртапишар навлари зонаси).

6. Мўтадил илиқ – ҳароратлар йиғиндиси 2800 дан 3100 гача (узум, жўхорининг жуда эртапишар навлари зонаси).

7. Салқин – ҳароратлар йиғиндиси 1000 дан 2800° гача. Бу ерда термик ресурслар узум меваси, шоли, маккажўхорининг пишишини таъминламайди лекин бошоқли донли экинлар униб чиқиши учун етарли.

8. Совуқ – ҳароратлар йиғиндиси 1100° дан кам. Дехқончилик учун ярамайди.

«ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В БАССЕЙНЕ АРАЛЬСКОГО МОРЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ»

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

Районлаштириш картасида [1] агроиклимий округлар ва уларни текислик ва тоғсти-тоғлиларга бўлиш билан уларнинг Ўзбекистон районларини ташкил этган тўри берилган. Турон иқлимий провинциясига таалукли республиканинг асосий қисмидан чекка шимолий иқлимий округлар ажратилган – Куйиамударё ва Устюрт, ўзининг иқлимий тартиботи бўйича Марказий Қозоғистон иқлимий провинциясига киради. Ҳар бир агроиклимий районлар гуруҳи учун каср кўринишда сифатий агроиклимий тасниф берилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бабушкин Л.Н., Абдулдаев А.К., Бабушкин О.Л. Агроиклимий районлаштириш. Ўзбекистон миллий атласи. 1 Жилд. Тошкент 2020 йил.
2. Далжанов К.О., Утарбаева К.А. Қорақалпоғистонда деҳқончиликни ривожлантиришнинг минтақавий хусусиятлари // Ўзбекистон география жамияти. №53. - 2018. – Б. 111-113.
3. Eshimbetov U. et al. Territorial composition of agriculture in the Aral Sea Region of Uzbekistan //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – Т. 510. – С. 01040.
4. Турсунов М. Далжанов К.О. Қорақалпоғистонда деҳқончиликни ривожлантиришнинг айрим масалалари. Рациональное использование природных ресурсов Южного Приаралья. Материалы VII Республиканской научно-практической конференции. – Нукус. – 2017. – С. 172-173.
5. Султашова О. Г. и др. Моделирование температурного режима почвы //Ученый XXI века. – 2016. – №. 5-4 (18). – С. 30-34.
6. Sultashova O. G., Jaksibaev R. N., Aleuov A. S. Dangerous meteorological events affecting pasture plants in Karakalpakstan //Экономика и социум. – 2021. – №. 5-1 (84). – С. 476-480.
7. Sultashova O. et al. Modeling of Temperature Mode of the Soil //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Т. 24. – №. 04. – С. 6057-6068.
8. Султашова О. Г., Далжанов К. О., Файзуллаева А. Х. По вопросу агроклиматического районирования территории Каракалпакстана //Инновационный потенциал развития науки в современном мире. – 2020. – С. 329-334.
9. Sultashova O. G., Kewnimjaeva A. A. The importance of soil thermal regime in the life of plants //Экономика и социум. – 2021. – №. 4-1 (83). – С. 399-402.
10. Imanmurzaev A. Q., & Abdullaev, T. J. O. (2023). JANUBIY OROL BOYI IQLIM SHAROITI. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1(21), 73–77. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/cf/article/view/983>
11. Imanmurzaev, A., & Sultashova, O. (2024). QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI HUDUDIGA XAVFLI GIDROMETEOROLOGIK HODISALARNING TA'SIRINI BAHOLASH. Interpretation and Researches, 2(3(25)). <http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/2187>